

Jarosław Poliszczuk

Adam Mickiewicz University, Poznań

yarpol@amu.edu.pl

ORCID: 0000-0001-9081-7900

POZNAŃSKIE STUDIA SLAWISTYCZNE

NR 26 (2024)

DOI: 10.14746/pss.2024.26.3

Data przesłania tekstu do redakcji: 18.10.2023

Data przyjęcia tekstu do druku: 11.06.2024

Borysa Chersońskiego dekonstrukcja mitu Odessy

ABSTRACT: Poliszczuk Jarosław, *Myth of Odessa in the Deconstruction of Boris Kher-sonskyi*, "Poznańskie Studia Slawistyczne" 26. Poznań 2024. Wydawnictwo "Po-znańskie Studia Polonistyczne," Adam Mickiewicz University, Poznań, pp. 67–81. ISSN 2084-3011.

This study is devoted to the consideration of the Odessa myth in its evolution. This myth is literary by its origin. He canonized certain writings which created the stereotypical image of the seaside city and its inhabitants. Boris Kher-sonskyi reveals the connection between the myth and the time in which it was created. He argues that the myth of Odessa has also some features of the Soviet world perception. It is not by chance that the literary canon was based on the works of Soviet writers Isaak Babel, Valentin Kataev, Konstantin Paustovsky, Ilya Ilf and Evgeniy Petrov. The current crisis of this myth is quite understandable. The myth of Odessa can no longer convincingly represent a local identity which is changing with the world around it.

KEYWORDS: Odessa's myth; literature; identity; writer; stereotype; deconstruc-tion; culture

This is an open access article licensed under the Creative Commons BY-ND 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>). © Copyright by the Author(s).

Kłopot z tożsamością

Życie i twórczość Borysa Chersońskiego (Борис Херсонський, ur. 1950) jest dobrym przykładem tego, jak zmieniała się i jak wciąż zmienia się tożsamość mieszkańców Odessy w XX i początku XXI stulecia. Poeta i naukowiec (znany psychoterapeuta, wieloletni wykładowca Uniwersytetu Narodowego im. I.I. Miecznikowa w Odessie) jest dumny, że z miastem nadmorskim związany jest rodzinnymi i dynastycznymi korzeniami. Według niedawno odkrytych dokumentów archiwalnych, jego przodkowie osiedlili się w Odessie w 1802 roku, przeprowadziwszy się tutaj z Chersonia (stąd wzięło się jego charakterystyczne nazwisko) (Херсонский, 2014). Pradziadek Borysa Chersońskiego był znanym weterynarzem, a jego dziadek i ojciec zostali lekarzami, aby później przekazać samemu Borysowi zamiłowanie do tego zawodu. Chersońskim nie była również obca literatura: zarówno dziadek, jak i ojciec poety pisali i publikowali swoje prace w czasopiśmie, a także wydawali własne książki. Przez pochodzenie żydowskie Chersońscy nierzadko zmuszeni byli do migracji. Tym bardziej powrót Borysa do Odessy w młodym wieku stał się symboliczny: poeta nie tylko całkowicie osiadł w mieście, które było rodzinnym gniazdem jego przodków, ale także związał z nim swoją pracę, która w oryginalny sposób reprezentuje dramatyczne losy człowieka na południu Ukrainy.

Godna uwagi jest ewolucja światopoglądowa, której doświadczył Borys Chersoński w ciągu ostatnich czterdziestu lat, od momentu, kiedy jego twórczość, a w szczególności przekłady, zaczęła być aktywnie rozpowszechniana. Już w latach 70. i 80. XX wieku jego wiersze zostały uznane za osiągnięcie odeskiego samizdatu: jego utwory były chętnie czytane i przepisywane przez mieszkańców miasta, lecz służby specjalne pod każdym względem utrudniały życie „nielojalnemu” autorowi. Dopiero na przełomie lat 80. i 90. poeta zdołał wydostać się z pod jarzma upokarzającej kontroli. Od tej pory jego książki poezji, tłumaczenia i eseje były publikowane bez przeszkód – najpierw w Odessie, a następnie w Moskwie, Charkowie, Kijowie i innych miastach¹. W tym czasie

¹ Najbardziej znaczące publikacje tego autora w Rosji to są zbiory poezji: Херсонский, 2006; Херсонский, 2008. Na Ukrainie Chersoński publikuje nie tylko poezję, ostatnio także we własnych tłumaczeniach na język ukraiński: Херсонський,

wizerunek tożsamościowy odeskiego autora znacznie się zmienił. Początkowo był postrzegany jako poeta rosyjskiej diaspory, ze względu na język jego twórczości: na to wskazywały moskiewskie publikacje oraz istotne opinie krytyków. Z czasem Chersońskiego zaczęli nazywać rosyjskojęzycznym poetą Ukrainy. Sam autor jest bezpośrednio zaangażowany w taką właśnie ewolucję ze względu na aktywną postawę obywatelską, w szczególności odrzucenie rosyjskiej kulturowej (a w ostatnich latach i bezpośredniej militarnej) ekspansji na Ukrainie. Znaczący jest również fakt, iż w ostatnich latach zaczął pisać i publikować w języku ukraińskim, udowadniając swoją lojalność obywatelską poprzez przykład własnej samorealizacji twórczej (Chernetsky, 2022, 52). Nic dziwnego, że w kontekście konfliktu rosyjsko-ukraińskiego, który zaostrzył się szczególnie po 2014 roku, Borys Chersoński konsekwentnie zajmuje stanowisko intelektualisty i działacza społeczno orientacji proukraińskiej, niezależnie od jego żydowskiego pochodzenia (czy raczej dzięki niemu, jak sam przyznaje). Określając własną tożsamość, pisarz ironizuje, prezentuje i jednocześnie wyśmiewa stworzone przez rosyjską propagandę stereotypy o demonicznych „żydobanderowcach” (Херсонський, 2014), co potwierdza nieprzypadkowość jego stanowiska, a także podkreśla wiarę w wybraną przez niego opcję światopoglądową i obywatelską. Borys Chersoński został wielokrotnie uhonorowany jako wybitny poeta o renomie międzynarodowej. Ostatnio w roku 2022, czyli w czasie trwania pełnoskalowej inwazji rosyjskiej na Ukrainie odebrał Nagrodę międzynarodowego festiwalu „Skrzyżowania kultur” (Incroci di Cività) w Wenecji.

Bumerang

Temat Odessy i funkcjonowania odesskiego mitu w XX wieku był już niejednokrotnie poruszany przez badaczy (Herlihy, 1991; Richardson, 2008; Гінрікс 2011; Tanny 2011; Полторак et al., 2012; King, 2016;

2015; Херсонський, 2016с; Херсонський, 2019; ale również utwory publicystyczne i eseistykę (Херсонський, 2016а).

Голубенко 2017; Довгополова 2022). Czy spostrzeżenia Borysa Chersońskiego zatem dodają coś nowego do wcześniej już wyrażonych opinii? Warto nadmienić, że autor całkiem trafnie systematyzuje istniejące już mniemania i co więcej – proponuje swoistą dekonstrukcję mitu z punktu widzenia ponowoczesności, co skłania do poważnej refleksji wobec niedawnej przeszłości oraz jej niezaangażowanej reinterpretacji w nasze czasy.

Po pierwsze warto zauważyć, że poeta poddaje analizie mit miasta rodzinnego z perspektywy współczesnego mieszkańca, to znaczy z perspektywy wewnętrznej, a nie z emigracji, jak to przeważnie bywa współcześnie. Po drugie, ważny jest czasowy i egzystencjalny dystans, którego Borys Chersoński jest wyraźnie świadomy: pozwala bowiem na krytyczne spojrzenie na okres sowiecki i jego dziedzictwo kulturowe z perspektywy postradzieckiego społeczeństwa, które właśnie uwalnia się od stereotypów z niedawnej przeszłości. Po trzecie, autor nie jest skłonny powierzchownie traktować czynnik narodowy, tym bardziej go hiperbolizować. W jego interpretacji mit Odessy nie jest wcale mitem żydowskim, ale także nie jest kompletnie rosyjskim. Dodać należy, że Chersoński ma kontrowersyjne opinie w środowisku literackim rodzimego miasta, gdzie nierzadko postrzegany z niechęcią, co wydaje się konsekwencją stosowanej przez niego stanowczej krytyki odeskiej prowincjonalności i zaściankowości. Poeta jest znany i doceniany w świecie, natomiast nie koniecznie mile widziany w swoim mieście (Chernetsky, 2022, 52). Wszystkie te aspekty w sposób ewidentny wyróżniają pozycję Borysa Chersońskiego na tle innych analiz odeskiej tożsamości. Jego stanowisko nie jest jeszcze dobrze znane; zasługuje natomiast na uwagę przede wszystkim dlatego, że może być podstawowym argumentem w dyskusji o terażniejszości i przyszłości tej znaczącej czarnomorskiej metropolii. Odwołanie się do mitologii lokalnej przestrzeni kulturowej jest charakterystycznym gestem w sytuacji postsowieckiej i wypełnia swoistą lukę tożsamościową (Капа-Мурза, 2000, 112).

Borys Chersoński dokonuje dekonstrukcji mitu Odessy w swoich oryginalnych esejach napisanych już w okresie niepodległej Ukrainy, tzn. w okresie dojrzałości twórczej. W poniższej analizie skupimy się na treści eseju zatytułowanego *Syndrom odeski* (Одеський синдром, 2015), który wydaje się najcharakterystyczniejszym w zakresie badanej pro-

blematyki. W tym utworze zawarta bowiem kwintesencja rozważań autora na temat tożsamości Odessy i jej wizerunku we współczesnym świecie. Wspomniany wyżej esej został opublikowany w dwóch wersjach językowych, rosyjskiej (Херсонский, 2011) i ukraińskiej (Херсонський, 2016a) oraz włączony do reprezentatywnego zbioru eseistyki poety zatytułowanego *Koldra patchworkowa* (Клантукова ковдра, 2016). Oczywiście wypowiedziane w eseju sądy i opinie wynikają z trwałej i rzetelnej refleksji nad problemem tożsamości odesytów i właśnie dlatego zasługują na dokładną analizę.

Racje pisarza zostają ujawnione i udowodnione poprzez skonfrontowanie zmitologizowanego obrazu Odessy z realiami naszych czasów, z przemianami tożsamościowymi, które zachodzą w świadomości współczesnych odesytów. Chersoński wskazuje, że zasadniczą funkcją mitu jest pielęgnowanie radości i optymizmu. Można się domyślać, że było to zapotrzebowane szczególnie w tym czasie, kiedy powodów do optymizmu pozostawało niewiele. Stąd wzięło się popularne powiedzenie o mieszkańcu miasta, który zawsze potrafi wyjść z opresji obronną ręką: „одесит має не відбитися, а відкупитися грішми та жартами”². I właśnie taką postawę kultowych odeskich bohaterów podziwiamy w literaturze pięknej. Jednak jeśli przyjrzeć się dokładniej, okazuje się, że ich przebiegłość nie zapewnia im całkowitej samowystarczalności. Jest to bezpośrednio związane z tymi warunkami, w których musieli oni funkcjonować i sobie radzić – czy to z uciskiem przedrewolucyjnej Rosji, kiedy to często z powodu nadmiernej biurokracji biznes lawirował na krawędzi prawa i bezprawia (przypadek Beni Krzyka), czy, co nawet dotkliwsze i w większym stopniu szkodliwe, z paradoksami radzieckiej rzeczywistości, jak w przypadku Ostapa Bendera. Nadinterpretacje autora całkowicie odpowiadają tu efektu mitu, niegdyś opisanemu przez wielkiego filozofa strukturalisty Rolanda Barthes’a. Podkreślił on, że mit nie pracuje z pierwotnym znaczeniem, lecz ze wtórnym, przenośnym. Dlatego błędem jest porównywanie go z rzeczywistością, którą

2 Powiedzenie, które nawiązuje do stereotypu o żydowskich korzeniach mieszkańców Odessy. Jego treść mówi, że mieszkaniec Odessy w sytuacji opresyjnej nie będzie stanowczo bronić swej racji, a raczej spróbuje wykręcić się żartami albo po prostu się wykupić (Херсонський, 2016, 187).

zresztą z powodzeniem naśladuje, lecz w żadnym stopniu nie zastępuje. Jako punkt wyjściowy swojej teorii mitu uczony wspomina poczucie zniecierpliwienia „wobec «naturalności», w jaką prasa, sztuka i opinia publiczna bezustannie ubierają rzeczywistość, która, mimo że do nas należy, pozostaje przecież całkowicie historyczna”. Narzekał wobec tego, że „w opisie naszej rzeczywistości cały czas widzę pomieszanie Natury z Historią, i chciałem uchwycić w nienagannym wystroju *tego, co oczywiste*, ideologiczne nadużycie, które – moim zdaniem – zostało pod nim ukryte” (Barthes, 2000, 27). Roland Barthes twierdził również, że mity pomagają nam uczyć się i przybliżają historię, nie pozbywając się statusu danego języka. W jego rozumowaniach jest dobra wskazówka dotycząca literackiego potencjału mitu, co znajduje wyraz w jego „powieściowości”. Jednocześnie owa cecha stanowi furtkę, która może wymknąć się naukowości, jak słusznie zauważył, interpretując dzieło francuskiego filozofa, Michał Paweł Markowski (1999, 94–95).

Podobne nadużycia ideologiczne Borys Chersoński bacznie obserwuje podczas rozważań o losach odeskiej mitologii na tle ponowoczesności. Rozkwit owej mitologii przypada na okres dramatycznych wydarzeń XX wieku i ich charakterystyczne postrzeganie w nadmorskim mieście. Jak mniema poeta, za jej początek powinno się uważać punkt zwrotny przypadający na rok 1920. Wtedy to stara Odessa przestała istnieć. Chodzi nie tylko o masową emigrację, która doprowadziła do odejścia z metropolii tych, którzy w przeszłości stanowili jej załóżek i dumę. Reszta – ci, którzy pozostali – musiała przystosować się do życia w nowych warunkach, w których całkowicie zmienił się system wartości. Na miejsce starej kultury, której reprezentantami w czasach przedrewolucyjnych były burżuazja oraz inteligencja, wstąpiła nowa, która podniosła do kultu przeciętnego człowieka o niskim stopniu inteligencji, a nierzadko także z przestępczymi skłonnościami. Można ocenić tę metamorfozę także w inny sposób: po okresie rządów elity nastąpił kult chama, a dla tożsamości Odessy ta zmiana była szczególnie bolesna. Potrzeba pogodzenia się z porewolucyjną rzeczywistością polegała na dostarczeniu ludziom mitu osławiającego ich z warunkami bytu sowieckiego, na znalezieniu w owym bycie stron dobrych i optymistycznych. W tym sensie odeska mitologia, która wzbudzała kult sprytnych, odważnych, zarażonych optymizmem bohaterów, była dobrą terapią

w nieznośnych warunkach, stworzonych w czasach sowieckich – podczas ścisłej kontroli wszystkich sfer ludzkiego życia, w szczególności jego strefy prywatnej.

W tym kontekście staje się zrozumiałym aktualny kryzys mitu Odessy (Chernetsky, 2022, 60). Już w późnym okresie sowieckim uległ on stopniowej redukcji. To właśnie wtedy dobrobyt zaczął wracać do miasta, a wraz z nim potrzeba krzewienia kultury alternatywnej, w szczególności tej z zagranicy, która była w ZSRR zakazana, chociaż w Odessie trochę znana, gdyż dawał się we znaki transfer portowy. W okresie niepodległej Ukrainy mit odeski został wyraźnie zlokalizowany i przekształcony w karnawałową formę kultury, głównie poprzez coroczny festiwal „Humoryna” (ros. „Юморина”, ukr. „Гуморина”), który przeżył szczyt popularności w latach 90. XX wieku i na początku wieku XXI. Jego stopniowa przemiana w fantom nie umyka uwadze Borysa Chersońskiego. Poeta wskazuje, że mit stał się dziś towarem eksportowym: pojawia się tam, gdzie jest przyływ turystów i potrzeba zaspokojenia ich oczekiwań. Warto zauważyć, że przechodzi efekt bumerangu, czyli powraca do samych mieszkańców Odessy jako zużyty stereotyp, ale mimo to nadal trwa w tej sztucznej i zacofanej formie. Stanowił radziecką adaptacją burżuazyjnej rozkoszy starego miasta, jaka jeszcze długo żyła we wspomnieniach i nostalgii mieszkańców, i był z powodzeniem wpojony w świadomość masową. Jednakże za granicą został pozbawiony odpowiedniego gruntu i skazany na stopniowy upadek. Naszym zdaniem utożsamienie mitu Odessy z radziecką kreacją jest jedną z najśmielszych i słusznie argumentowanych opinii Borysa Chersońskiego w jego eseju *Syndrom odeski*. Należy podkreślić, że takie ujęcie mitu wiele wyjaśnia – nie tylko w teorii, którą ilustruje funkcjonowanie mitologicznego myślenia w teorii (Gołebiewska, 2016, 81–94), ale także w praktyce, na przykładzie samego poety, jego twórczej biografii lub losu jego rówieśników, współczesnych mieszkańców Odessy, albo też tych, którzy niedawno opuścili miasto na rzecz wolnego świata.

Już sama próba racjonalnego dekonstruowania mitu Odessy podjęta przez Borysa Chersońskiego jest posunięciem odważnym, wręcz prowokacyjnym. W tradycyjnym sensie, jaki Roland Barthes nadał temu pojęciu, mit nie odwołuje się do racjonalnej percepcji i jest zasadniczo z nią rozbieżny: jest to coś, w co wierzy się odruchowo, właściwie na

poziomie percepcji emocjonalnej (Gołebiewska, 2016, 85–86). Rujnąc tkankę mitu przez argumentację racjonalną, tworzymy dla masowej świadomości pustą przestrzeń, której nie ma czym wypełnić. Dlatego jest to zajęcie niewdzięczne. Mieszkańcom Odessy nie wypada wszakże zaprzeczać swojej lokalnej mitologii, ponieważ oni sami – świadomie bądź nie – żyją w jej cieniu. Tym bardziej jeśli chodzi o osobę kreatywną, która na co dzień udziela się w dziedzinie kultury, pielęgnowanej przez poprzedników: przecież stereotypy najlepiej postrzegane są przez opinię publiczną. Borys Chersoński często odwołuje się w swoich wierszach do etykietowanych obrazów przeszłości Odessy. Nawet w esejach chętnie cytuje własną poezję, ilustrującą te lub inne rozważania dotyczące pamięci kulturowej miasta. Jednakże poeta traktuje przeszłość krytycznie, i jest to jedna z najbardziej rozpoznawalnych cech całej jego twórczości.

Borys Chersoński sporo uwagi poświęca wyjaśnieniu literackich źródeł odeskiej mitologii. Przecież literatura piękna bezpośrednio przyczyniła się do kreowania mitu, ale również została jego zasadniczym komponentem. Poeta jest przekonany, że literatura związana z Odessą nie może być postrzegana jako zjawisko integralne: dzieli się na kilka warstw, przy czym każda z nich rządzi się własnymi prawami. Chersoński omawia tę kwestię w niedawnym wywiadzie, w którym stwierdza m.in:

Odessa ma tendencję do tworzenia własnych i jednocześnie wykluczania innych hierarchii. Wiemy, że Babel, Bagricki, Ilf i Pietrow, Kirsanow swoje najlepsze dzieła stworzyli w Moskwie. Zawsze podkreślam, że literatura w Odessie dzieli się na trzy części: „przybyła” (*заїзна*), kiedy to do Odessy przybywa znany pisarz, na przykład Majakowski; zapoznaje się z Marią – i wnet pojawia się *Chmura w spodniach*. Następna po niej to literatura „wyjezdna” (*від’їзна*), stworzona przez ludzi, którzy opuścili miasto i napisali coś znaczącego na emigracji. I literatura *pozostała* (*залишенська*)³, czyli stworzona przez tych, którzy w Odessie zostali i niestety o ich twórczości nie wiemy wiele więcej. Ani nawet o tak

3 Autor celowo używa tutaj określenia *залишенська*, podczas gdy dosłowne tłumaczenie z języka rosyjskiego wskazywałoby na użycie słowa *залишкова*. Natomiast Chersoński w wersji pierwotnej (rosyjskojęzycznej) używa następujących określeń: „заездная, отъездная, остаточная литература” (Херсонский, 2011).

znaczących odeskich pisarzach, jak Simon Frug. O tych ludziach w Odessie się nie pamięta (Херсонский, 2014).

Jak widać, dla autora eseju *Syndrom odeski* podział na trzy rodzaje literatury opisującej miasto nie jest przypadkowy. Ta opinia w sposób bezpośredni odzwierciedla jego własną samorealizację twórczą w mieście, w którym emigrantów zawsze kochano i o nich pamiętano, natomiast zapomina się o tych, którzy pozostają mu wierni i kontynuują pracę twórczą właśnie teraz, w warunkach przygasłej sławy megapolis portowego. Aby zaangażować się w mit Odessy, trzeba było opuścić miasto – taki paradoksalny wniosek Chersoński wysnuwa nie po raz pierwszy, a inni badacze „syndromu Odessy” w pełni go potwierdzają. Holenderski sławista Jan Hinrichs, autor słynnej monografii o literackim micie Odessy, uważa, że za prawdziwych twórców współczesnego wizerunku Odessy uchodzą Konsanty Paustowski oraz Izaak Babel, ponieważ przedstawiają ją jako:

Ciepłe, żydowskie, słoneczne i grzeszne miasto przygraniczne, gdzie często rozbrzmiewa śmiech. Prawie wszyscy z nich wyjechali na początku lat dwudziestych do Moskwy, gdzie czekała na nich praca i sława. Z literackiego punktu widzenia Odessa stała się swego rodzaju stacją wyjazdu, źródłem ich literackiej tożsamości. Ale prawie wszystko, co dodali oni do odeskiego kanonu, napisali i opublikowali poza miastem właśnie (Гинрихс, 2011, 20).

Chersońskiego intryguje również aspekt nostalgii, który w dużej mierze determinował istotę odeskiego pisarstwa XX stulecia. Przecież nostalgię powinno wzbudzać w nas to, co zostało utracone, a co powrócić może jedynie we wspomnieniach – tym samym ulega swego rodzaju idealizacji – występuje jako obraz zagubionej przeszłości, która nigdy nie powraca. Wśród pisarzy, którzy zrobili karierę w Moskwie, tęsknota za Odessą wzrastała w miarę tego, jak zdawali sobie sprawę z nieodwracalności losu, tzn. niemożności powrotu do miasta ich dzieciństwa i młodości. Taki powrót, gdyby nawet był fizycznie możliwy, w ogóle nie spełniłby ich oczekiwań. Wyidealizowane ujęcie ich rodzinnego miasta nawiązywało do przeszłości, podczas gdy w teraźniejszości (czyli

w radzieckiej rzeczywistości, radykalnie zmieniającej strukturę społeczeństwa i system jego wartości po rewolucji) zupełnie nie znalazło odzwierciedlenia. Wszyscy rozumieli to na swój sposób, jednak to właśnie motyw nostalgii łączył autorów, którzy z Odessy wyjechali w okresie sowieckim. Tęsknili za tym, co warte jest kultywowania, ale już nie miało szans odrodzić się w okresie sowieckim: stąd kreowany w ich powieściach i opowiadaniach obraz słonecznego, ciepłego, rozkochanego, uśmiechniętego miasta, które daje mieszkańcom poczucie spokoju i pewności, pomimo okoliczności zewnętrznych, a nawet wbrew nim.

Urok mitu, siła jego emocjonalnego wpływu, zależy od wizerunku lokalnej społeczności, a w przypadku mitu Odessy zasada ta w pełni się potwierdza. Lokalną jednostką, w której funkcjonuje mit, jest, jak zauważa Chersoński, odeski dziedziniec lub (jako późniejsza wersja) mieszkanie komunalne. Dziedziniec postrzegany jako mały model organizacji przestrzeni miejskiej, w którym uwidaczniają się całkiem naturalnie zasady ogólne. Taki model zakłada idealizację stosunków międzyludzkich: jest to przyjazna relacja między sąsiadami, spokojna atmosfera, przyjaźń, która łączy mieszkańców, nawet pomimo niewielkich nieporozumień i konfliktów. W takiej właśnie postaci Odessa pozostaje atrakcyjną nawet w nasze dni, zachowując pamięć nieco wyidealizowanej wspólnoty (Richardson, 2008; Tanny, 2011; Голубенко, 2017; Довгополова, 2022). Współczesny pisarz dekonstruuje tę wyimaginowaną sielankę poprzez odwołanie się do wspomnień z przeszłości. Podkreśla, że wizerunek tegoż dziedzińca, jakkolwiek słodki nam by się nie wydawał, jest wyraźnie tendencyjny i nie odpowiada realiom życia w Odessie, szczególnie w dramatycznych czasach wojen i represji:

Kult odeskiego dziedzińca i mieszkania komunalnego bez wątpienia mają w sobie coś prawdziwego. I wspólne spotkania, i kolorowe kłótnie z gwałtownymi pojednaniami – wszystko to było. Ale ile nienawiści, ile brudu, ile codziennej zdrady! Myślę, że czasy stalinowskie (a także i poststalinowskie) i niemiecko-rumuńska okupacja Odessy pokazały prawdziwą cenę, jaką zapłacili mieszkańcy za lokalne i wspólnotowe braterstwo Odessy. Czy na odeskich dziedzińcach nie było żadnego donosiciela, tajnego współpracownika, informatora? Oczywiście, że byli (Херсонський, 2016b, 2007).

Ciemne strony historii XX wieku dowodzą, że idealizacja tegoż dziedzina jest niczym innym jak naiwną próbą samousprawiedliwienia w trudnych czasach. Jest to temat niechlubny i niezręczny (Portnov, 2017), dlatego przeważnie omijany w tekstach wspomnieniowych, ponieważ autorzy memuarów dążą do wyidealizowanej percepcji miasta, ulegając nastrojom nostalgicznym. Domniemana solidarność „podwórkowa” nie powstrzymała żadnej ze zbrodni popełnionych na szeroką skalę w Odessie – ani represji masowych z lat 30. i 50., ani eksterminacji Żydów w czasie wojny, ani deportacji Greków po jej zakończeniu, ani innych podobnych wydarzeń.

Podsumowanie

Dokładne i dobrze przemyślane rozważania Chersońskiego na temat odeskiego mitu zwieńcza próbą wyciągnięcia wniosków. Zdaniem eseisty funkcjonowanie mitu w okresie współczesnym definiują trzy następujące czynniki. Po pierwsze, Odessa jest miastem szczególnym i wyjątkowym, co w pełni potwierdza jej historia. Tej nadmorskiej metropolii nie udało się ostatecznie zasymilować żadnemu z państw, które w przeszłości nim rządziły. Obecny w mieście Odessy „złoty wiek” wypada uznać za punkt sprzeczny, ponieważ próby skonfrontowania go z realiami trudnej historii miasta byłyby całkowicie nieudane i zdradziłyby profaniczną powłokę mitu. Po drugie, jak podkreśla poeta, w roli animatorów mitu Odessy występowali głównie pisarze radzieccy, którzy opuścili ją po rewolucji w poszukiwaniu kariery. To właśnie im zawdzięczamy przesiąknięty nostalgią wizerunek miasta-snu i słodkich wspomnień z okresu dzieciństwa i niczym nieskrepowanych marzeń. Taką nostalgiczną Odessę wychwalali Isaak Babel, Walenty Katajew, Ilja Ilf i Eugeniusz Petrow, częściowo Konstanty Paustowski, natomiast w żaden sposób nie Iwan Bunin i Włodzimierz Żabotyński, którzy pozostali wierni narracjom realistycznym, opartym na drastycznych doświadczeniach z okresu rewolucji. Po trzecie, w miarę upływu czasu moc odeskiego mitu słabnie. Według Borysa Chersońskiego jego wyznawcami są osoby nawiązujące do przeszłości Odessy, obecnie rozsiane po całym świecie. W szczególności są to żydowscy imigranci i intelektualiści

(ostatnich wciąż inspiruje tematyka Odessy, czemu sporo dowodów daje współczesna sztuka filmowa).

Naleciałości mitu czarnomorskiego miasta dają się we znaki w branży turystycznej, która ostatnio rozwija się całkiem pomyślnie, przesiąkając również rozmaite produkcje reklamową. Inaczej mówiąc, poszukują niszę w warstwach kultury masowej, która zdominowała nasz świat. Do większości mieszkańców, jak sugeruje Chersoński, mit już nie przemawia, zostaje ich zdaniem w dużym stopniu zużyty, nic nowego nie wnosi w ich życie, nie podnieca na duchu. „Ale im dalej odchodzi od nas „złoty wiek” Odessy, tym bardziej narzucającym się i pozbawionym sensu staje się jego powtarzanie, tym trudniej mieszkańcu Odessy odegrać rolę samego siebie” (Херсонський, 2016b, 215–216), reasumuje autor eseju.

Poeta i psycholog Borys Chersoński nieprzypadkowo ujął swoje refleksje o rodzinnym mieście jako zbadanie *syndromu odeskiego*. W obszarze jego zainteresowania znajduje się nie tylko sam mit, ale przede wszystkim mechanizmy jego funkcjonowania: czas dobrobytu i upadku, środowisko dystrybucji, sprzyjające lub niesprzyjające konteksty historyczne, które określały właściwy kształt mitu. Poeta ocenia myślenie mitologiczne w terminach psychologii społecznej, co pozwala na ujawnienie ukrytych stron mitu, jego pierwiastku optymistycznego oraz humanistycznego, przeciwstawionego skąpom realiom pobytu w okresie sowieckim. Ukazuje, w sposób bardzo właściwy sobie i nowatorski, wpływ totalitaryzmu na kształt mitu. Pokazuje, jak oddziaływał w tym zakresie brak wolności i odczucie zaściankowości, co jednak nie jest tak oczywiste dla opinii publicznej. W ten sposób za piękną okładką mitu odeskiego można dostrzec ukrytą w nim treść ujemną, która wyraża zupełnie inną grę emocjonalną niż ta prezentowana na zewnątrz. Za zewnętrzną brawurą, lekkomyślnością, ironiczną pozą kryje się poczucie lęku, niepewności i bezradności przeżywanych w tragicznych czasach XX stulecia. Za wyidealizowaną zaś wspólnotą odeskiego dziedzica, gdzie pozornie wszyscy się przyjaźnią, kryją się przemilczane historie zdrajców, kolaborantów i szpiegów. I nawet poprzez wyidealizowanych bohaterów literackich – złodziei i oszustów, jak w przypadku Beni Krzyka czy Ostapa Bendera – dostrzec wypada szaleństwo bezprawia i zbrodni, które zniszczyły życie niejednego obywatela Odessy. Nie ulegając więcej złudzeniom mitu, warto, zdaniem poety, wyciągnąć pewną lekcję z trudnej historii

xx wieku, którą przecież w dziejach miasta należy uznać za etap przejściowy. Nie oznacza to wcale, iż mit odeski kompletnie stracił przydatność, chodzi natomiast o potrzebę zweryfikowania go we współczesnych realiach. Nowa wyobraźnia przestrzenna, która obecnie zdominowała świat, „nastawiona jest na praktyki sytuowania i umiejscawiania, choć wychwytuje także dyslokacje” (Rybicka, 2014, 140).

Dekonstrukcja mitu odeskiego przeprowadzona przez Borysa Chersońskiego apeluje do wyobraźni współczesnego odbiorcy, który sam przecież powinien określić swój stosunek do tradycji. Czy traktować ją krytycznie i próbować dokonać zrewidowania, czy pozostać przy sentymentalnym podziwianiu przeszłości? Jako aktywny obywatel i poeta, jako patriota swojego miasta i animator życia kulturalnego, Borys Chersoński opowiada się za pierwszą strategią przyswojenia tradycji, ponieważ ona zapewnia rozwój lokalnej wspólnoty zamiast tkwienia w świecie konserwatywnych stereotypów. W takim znaczeniu zaproponowana przez poetę analiza syndromu odesskiego okazuje się sensowna oraz budująca.

Bibliografia

- Barthes, R. (2000). *Mitologie*. Tłum. A. Dziadek. Warszawa: Aletheia.
- Chernetsky, V. (2022). *Ivan Kozlenko's Tanzher and the Odesa Myth: Multidirectional Memory As a Strategy of Subversion*. W: „East/West: Journal of Ukrainian Studies”, t. IX, nr 2, s. 43–63. <https://doi.org/10.21226/ewjus605>
- Gołębiewska, M. (2006). *Naturalizacja mitu według Rolanda Barthes'a*. W: *Imperium Rolanda Barthes'a*. Red. nauk. A. Grzegorzczak, A. Kaczmarek, K. Machtyl. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, s. 81–94.
- Herlihy, P. (1991). *Odesa: A History, 1794–1914*. Harvard: Harvard University Press.
- King, Ch. (2016). *Odesa. Geniusz i śmierć w mieście snów*. Przeł. H. Pustula-Lewiska. Wołowiec: Czarne.
- Markowski, M.P. (1999). *Strasziwa mitologia, czyli pragnienia semioklasty*. W: Barthes, R. *Imperium znaków*. Przeł. A. Dziadek. Warszawa: Aletheia, s. 34–35.
- Portnov, A. (2017). *The Holocaust in the Public Discourse of PostSoviet Ukraine*. W: *War and Memory in Russia, Ukraine and Belarus*. Red. J. Fedor, M. Kangaspuro, J. Lassila, T. Zhurzhenko. London: Palgrave Macmillan, s. 347–370. https://doi.org/10.1007/978-3-319-66523-8_12
- Richardson, T. (2008). *Kaleidoscopic Odesa. History and place in contemporary Ukraine*. Toronto: University of Toronto Press. <https://doi.org/10.3138/9781442688438>

- Rybicka, E. (2014). *Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich*. Kraków: Universitas.
- Tanny, J. (2011). *City of Rogues and Schnorrers: Russia's Jews and the Myth of Old Odesa*. Bloomington: Indiana University Press.
- Борис Херсонский: „По всем статьям я отношусь к категории жидобандеровцов” (2014), <http://booknik.ru/today/faces/boris-xersonskij-po-vsem-stat-yam-otnoshus-k-kategorii-zhidobanderovczev/>. (7.10.2023).
- Гінріхс, Я. (2011). *Міф Одеси*. Київ: Dukh i Litera.
- Голубенко, Г. (2017). *Одесский декамерон. Избранное*. Kharkov: Folio.
- Довгополова, О. (2022). *Мандрівний міф міста...* <https://tinyurl.com/56rsphpc>. (6.10.2023).
- Кара-Мурза, С. (2000). *Манипуляция сознанием*. Moskva: Algoritm.
- Полторак, Б. et al. (2012). *Одеса: альтернативний мистецький путівник*. Odesa: B.v.
- Херсонский, Б. (2006). *Семейный архив*. Moskva: NLO.
- Херсонский, Б. (2008). *Площадка под застройку*. Moskva: NLO.
- Херсонский, Б. (2011). *Одесский синдром*. „Хрещатик”, nr 1. <http://magazines.russ.ru/kreschatik/2011/1/he28.html> (6.10.2023).
- Херсонский, Б. (2015). *Открытый дневник*. Київ: Dukh i Litera.
- Херсонський, Б. (2016a). *Клаптикова ковдра*. Київ: Dukh i Litera.
- Херсонський, Б. (2016b). *Одеський синдром*. W: Б. Херсонський. *Клаптикова ковдра*. Київ: Dukh i Litera, s. 179–216.
- Херсонский, Б. (2016c). *Родинний архів та інші вірші*. Przekł. М. Кіановської. Lviv: vsl.
- Херсонский, Б. (2019). *Вклонитися дереву*. Przekł. С. Жадана та ін. Lviv: vsl.
- [Boris Hersonskij: „Po vsem stat' am a otnošus' k kategorii židobanderovcov” (2014), <http://booknik.ru/today/faces/boris-xersonskij-po-vsem-stat-yam-otnoshus-k-kategorii-zhidobanderovczev/>. (7.10.2023).
- Гінріхс, Я. (2011). *Mif Odesi*. Київ: Dukh i Litera.
- Golubenko, G. (2017). *Odesskij dekameron. Izbrannoe*. Kharkov: Folio.
- Dovgopolova, O. (2022). *Mandrivnij mif міста...* <https://tinyurl.com/56rsphpc>. (6.10.2023).
- Kara-Murza, S. (2000). *Manipulaciã soznaniem*. Moskva: Algoritm.
- Poltorak, B. et al. (2012). *Odesa: al'ternativnij mistec' kij putivnik*. Odesa: B.v.
- Hersonskij, B. (2006). *Semejnyj arhiv*. Moskva: NLO.
- Hersonskij, B. (2008). *Plošadka pod zastrojku*. Moskva: NLO.
- Hersonskij, B. (2011). *Odesskij sindrom*. „Hrešatik”, nr 1. <http://magazines.russ.ru/kreschatik/2011/1/he28.html> (6.10.2023).
- Hersonskij, B. (2015). *Otkrytyj dnevnik*. Київ: Dukh i Litera.
- Hersons'kij, B. (2016a). *Klaptikova kovdra*. Київ: Dukh i Litera.
- Hersons'kij, B. (2016b). *Odes' kij sindrom*. W: B. Hersons'kij. *Klaptikova kovdra*. Київ: Dukh i Litera, s. 179–216.
- Hersons'kij, B. (2016c). *Rodinnij arhiv ta inši virši*. Przekł. М. Кіановської. Lviv: vsl.
- Hersonskij, B. (2019). *Vklonitisã derevu*. Przekł. S. Žadana ta in. Lviv: vsl.]

- **JAROSŁAW POLISZCZUK** – professor, head of the Department of Ukrainian Studies of the Institute of East Slavic Philology, Adam Mickiewicz University in Poznań. His research interests are the history of literature of 19th–20th centuries, contemporary literature and culture of Ukraine and comparative studies. The author of more than 200 scientific articles and monographs such as *Mythological Horizon of Ukrainian Modernism* (Міфологічний горизонт українського модернізму, 1998, 2002), *Literature as an Geo-Cultural Project* (Література як геокультурний проект, 2008), *Ukrainian Crossroads* (Українські розстaje, Białystok 2015), *A Hybrid Topography* (Гібридна топографія, 2018), *Searchings of Eastern Europe* (Пошуки Східної Європи, 2020), *Beauty Reflected in Existence. Mykhailo Kutsiubynskyi in Ukrainian Culture* (Краса у дзеркалі буття, Poznań 2021), *Between Apocalypse and Melancholy. Oles Ulianenko: Creativity – Contexts – Memories* (Między apokalipsą a melancholią. Oles Ulianenko: twórczość – konteksty – wspomnienia (co-authored, Poznań 2023). The scientist is a member of the Commission of the History of Slavistic of the International Committee of Slavists, member of the International Association of Ukrainists. In 2019–2023 and in 2023–2027 – member of the Slavic Studies Commission, and of the Branch of the Polish Academy of Sciences in Poznań. Scientific editor of the international journal “Studia Ukrainica Posnaniensis”.